

1. ΤΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

|| Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ. Φιλοδοξεί να συγκεντρώσει και να αναδείξει τα πιο συχνά, κι επομένως πιο χαρακτηριστικά, θέματα της σολωμικής ποίησης. Είναι, λοιπόν, μια ανθολογία θεμάτων και όχι ποιημάτων. Η επιλογή αυτή μοιάζει να έχει ένα αρνητικό: δεν περιλαμβάνει κατ' ανάγκη απαρτισμένα ποιήματα· τα ποιητικά θέματα αντιπροσωπεύουν συνήθως μικρότερες, σε σχέση με το ποίημα, ενότητες και φαίνεται να εισάγουν ένα κριτήριο αποσπασματικότητας. Από την άλλη, έχει σίγουρα ένα θετικό: δε βασίζεται στην προσωπική αισθητική του ανθολόγου αλλά σε ποσοτικά και επαληθεύσιμα δεδομένα. Έτσι, περιορίζει τα υποκειμενικά κριτήρια. Η συχνότητα με την οποία επανέρχονται ορισμένα θέματα μέσα στο έργο του Σολωμού επιβάλλει την προτεραιότητά τους απέναντι σε άλλα, και κατά συνέπεια την αντιπροσωπευτικότητά τους. Όπως θα δούμε παρακάτω, το ποσοτικό κριτήριο δεν είναι κατ' ανάγκη και μηχανιστικό.

Γιατί όμως αυτή η επιλογή; Τι αξία έχει σε σύγκριση με μια ανθολογία ποιημάτων; Ανταποκρίνεται σε κάποιο ουσιαστικότερο κριτήριο, πέρα από την όποια πρωτοτυπία του εγχειρήματος;

Ας το ξεκαθαρίσουμε εξ αρχής· το θεματικό ανθολόγιο δεν ανταγωνίζεται ούτε βέβαια επιδιώκει να υποκαταστήσει τις προγενέστερες εκδόσεις του σολωμικού έργου, εξαντλητικές ή μη. Ίπαγορεύεται από ορισμένες θεωρητικές αρχές, που στην περίπτωση μας ενισχύονται και δικαιώνονται από τις ιδιομορφίες του σολωμικού έργου και της εκδοτικής του παράδοσης.

Και πρώτα απ' όλα, βασίζεται σε μια γενική αρχή η οποία ορίζει τα γνωρίσματα που διακρίνουν τον ποιητικό από τον αφηγηματικό λόγο. Σύμφωνα με τη θεωρία της λογοτεχνίας, ο ποιητικός λόγος προσδιορίζεται από την προτεραιότητα της παραδειγματικής οργάνωσης, ενώ ο αφηγηματικός λόγος από την προτεραιότητα της συνταγματικής οργάνωσης. Αυτό σημαίνει ότι στην ποίηση οι μηχανισμοί παραγωγής της σημασίας διαμορφώνονται κυρίως από τις σχέσεις αναλογίας και αντίθεσης μεταξύ των σημείων, και όχι τόσο από τις σχέσεις ακολουθίας, όπως συμβαίνει στα αφηγηματικά κείμενα. Στοιχείο συστατικό της παραδειγματικής οργάνωσης των περιεχομένων είναι η αρχή της περισσότητας. Σύμφωνα μ' αυτή την αρχή, οι ποιητικές ιδέες, εικόνες, θέματα, που κυριαρχούν στη συνείδηση του δημιουργού και αποτελούν τους φορείς του ποιητικού μηνύματος, εκδηλώνονται με περίσσεια

μέσα στη θεματική περιοχή, δηλαδή παίρνουν πολλές ισότιμες, ανάλογες, συνώνυμες ή ταυτόσημες εκφράσεις, που σχηματίζουν ευδιάκριτες παραδειγματικές σειρές και αναδείχνουν την προτεραιότητα ορισμένων εννοιολογικών πεδίων στην παραγωγή της σημασίας.

Ένα θεματικό ανθολόγιο ακριβώς αυτή την αρχή της περισσότητας αξιοποιεί, αφού συγκεντρώνει τα θέματα που αντιστοιχούν στις συχνότερα επανερχόμενες εικόνες, ιδέες, έννοιες, δηλαδή στις στατιστικά ισχυρότερες θεματικές μονάδες. Οι θεματικές αυτές μονάδες, με την επαναληπτικότητά τους, αναδείχνουν τις δεσπόζουσες ισοτοπίες του κειμένου, μ' άλλα λόγια, τις εννοιολογικές περιοχές όπου αναπτύσσονται οι παραδειγματικές σχέσεις (σχέσεις αναλογίας και αντίθεσης) που ορίζουν τους σημασιοδοτικούς μηχανισμούς του κειμένου. Ένα θεματικό ανθολόγιο λοιπόν, που βασίζεται στην παραδειγματική οργάνωση των περιεχομένων, συνιστά ένα είδος «αξονικής τομογραφίας», καθώς βγάζει στην επιφάνεια τις αφανείς εσωτερικές αρθρώσεις που συνθέτουν τη σημασιακή ενότητα του έργου και τους κώδικες ανάγνωσής του.

Οι κώδικες αυτοί αφορούν το σύνολο του έργου και μας δίνουν μια μακροσκοπική εικόνα των σημασιακών περιεχομένων, που συναρτάται με το ποιητικό σύμπαν του συγγραφέα, την κοσμοθεωρία του και τα αξιακά του πρότυπα· διαστάσεις που δεν είναι εξίσου εύκολο να διακρίνουμε μέσα από τη στενότερη οπτική που μας παρέχει η ανάγνωση καθενός ποιήματος χωριστά.

Η προοπτική που προσφέρει στον αναγνώστη ένα ανθολόγιο θεμάτων είναι ιδιαίτερα πρόσφορη για την ερμηνεία και κατανόηση μιας ποιητικής παραγωγής, όταν αυτή απορρέει, στο σύνολό της, από μια ενιαία και συγκροτημένη κοσμοαντίληψη και συνθέτει μια συνολική και εσωτερικά συνεπή ποιητική μυθολογία. Κι αυτό ισχύει συνήθως για συγγραφείς και έργα μεγάλου βεληνεκούς. Τέτοια είναι η περίπτωση του Σολωμού.

Αλλά στην περίπτωση μας ισχύει και μια άλλη, καθαρά σολωμική ιδιομορφία, που καθιστά ιδιαίτερα λειτουργική —αν όχι αναγκαία— μια θεματική ανθολογία. Η ιδιομορφία αυτή αφορά το καλλιτεχνικό «εργαστήρι» του Σολωμού, δηλαδή τον τρόπο που ο ποιητής δουλεύει τα έργα του και, σε τελευταία ανάλυση, την ποιητική του.

Είναι γνωστό ότι ο Σολωμός, μολονότι αφιερώθηκε ολοκληρωτικά στην ποιητική δημιουργία —σ' όλη του τη ζωή τίποτ' άλλο δεν έκανε από το να γράφει ποίηση—, ωστόσο δεν δημοσίευε, έξω από ελάχιστες εξαιρέσεις, τα έργα του. Ιδιαίτερα στην περίοδο της ωριμότητάς του (1833 και εξής), δοκιμάζοντας να δημιουργήσει ένα νέο ποιητικό είδος, «είδος μικτό αλλά νόμιμο», όπως το λέει, πέρα από τα κυρίαρχα και ανταγωνιστικά ρεύματα του κλασικισμού και του ρομαντισμού της εποχής, δεν έδινε σε κανένα έργο του μια οριστική και τελική μορφή. Οι μεγάλες και φιλόδοξες συνθέσεις αυτής της περιόδου, *Ο Κρητικός*, *Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι*, *Ο Πόρφυρας*, είναι

«ημιτελή σχεδιάσματα», μια ατέλειωτη σειρά επεξεργασιών και παραλλαγών πάνω σε ορισμένες θεματικές μονάδες, οι οποίες δουλεύονται προς ομόλογες —ή και αποκλίνουσες κάποτε— κατευθύνσεις και οι οποίες κάποια στιγμή εγκαταλείπονται, για να δώσουν τη θέση τους σ' ένα επόμενο σχεδιάσμα, που κι αυτό θα μείνει ανολοκλήρωτο και αδημοσίευτο, κ.ο.κ. Η πρακτική που εφαρμόζει ο Σολωμός δείχνει ότι τα έργα που εγκαταλείπει δεν τα θεωρεί δημοσιεύσιμα. Έτσι τουλάχιστον εξηγείται το γεγονός ότι παίρνει την ελευθερία να μεταφέρει σε επόμενα έργα του θεματικές μονάδες, ποιητικές εικόνες, ακόμα και στίχους αυτούσιους, που επεξεργάζεται εκ νέου μέσα σε καινούργια συμφραζόμενα και ποικίλους συνδυασμούς. Από την πρακτική αυτή προκύπτουν μια σειρά εκφραστικές μονάδες αυτοδύναμες, στις οποίες αποκρυσταλλώνονται, σε εντελείς μορφές, οι πυρηνικές ιδέες της ώριμης σολωμικής ποίησης. Τις ποιητικές αυτές ιδέες ο Σολωμός τις χρησιμοποιεί ως μονάδες επεξεργασίας, ως ψηφίδες, σε διάφορους συνδυασμούς, που βασίζονται όχι τόσο στη συνταγματική συνάφεια (σχέσεις χρονικής ή λογικής ακολουθίας) όσο στις παραδειγματικές συναρτήσεις (σχέσεις αναλογίας - ομοιότητας - ταυτότητας ή διαφοράς - αντίθεσης - αντίφασης). Έτσι δημιουργείται μια συνεχής διαλεκτική ανάμεσα σ' ένα λόγο τελειωμένο, που είναι οι αποκρυσταλλωμένες θεματικές μονάδες ή συστοιχίες, και σ' ένα λόγο υπό διαμόρφωση, που είναι οι διαδοχικές παραλλαγές θεμάτων και οι συνεχείς δοκιμές για εναλλακτικές δυνατότητες ύφανσης

μορφών, κωδίκων, σημαινόντων, σημαινομένων. Ωστε, η ποιητική δημιουργία του Σολωμού, σ' αυτή τη φάση της ωριμότητας, δεν είναι, στην κυριολεξία, ένα «έργο» με παγιωμένη μορφή και αυστηρά καθορισμένο σημασιακό αντίκρισμα, αλλά ένα «πεδίο» όπου ασκείται μια ανεξάντλητη ποιητική πρακτική, όχι κανονιστική αλλά «κυλιόμενη», από τη μια συνθετική επεξεργασία στην άλλη, από τη μια εκφραστική ή συνδυαστική δυνατότητα στην άλλη.

Αυτή είναι η μέθοδος γραφής και η νέα ποιητική που εισήγαγε ο Σολωμός και η οποία ξεπερνά σαφώς τα ρομαντικά πρότυπα της εποχής του και έρχεται να συναντήσει τα πρωτοποριακά καλλιτεχνικά ρεύματα του 20ού αιώνα, υλοποιώντας προδρομικά αυτό που οι σύγχρονοι θεωρητικοί ονόμασαν «σημαίνουσα πρακτική», δηλαδή αναδημιουργία χωρίς τέλος.

II. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

ΤΕΤΟΙΑ είναι η εικόνα που μας δίνουν τα Αυτόγραφα του Σολωμού¹ τούτη την περίοδο. Ανάμεσα σ' αυτή την εικόνα και τις εκδόσεις του σολωμικού έργου, παλαιές και σύγχρονες, υπάρχει πάντα μια μεγάλη απόσταση.

1. Διονύσιου Σολωμού Αυτόγραφα Έργα, επιμ. Α. Πολίτη, Α' Φωτοτυπίες, Β' Τυπογραφική Μεταγραφή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ, 1964 (συντομογρ.: ΑΕ).

Οι εκδόσεις μάς παρουσιάζουν μια παγιωμένη μορφή για κάθε έργο, επιλέγοντας, μεταξύ των πολλαπλών δυνατοτήτων συνδυασμού που προσφέρουν τα Αυτόγραφα, το συνδυασμό που θεωρούν πληρέστερο θεματικά ή αισθητικά εντελέστερο. Έτσι, οριοθετείται, λιγότερο ή περισσότερο αυστηρά, η θεματική και τα σημασιολογικά περιεχόμενα κάθε έργου και εξαφανίζεται ένα ουσιώδες χαρακτηριστικό της σολωμικής ποιητικής: η ρευστότητα των ορίων μεταξύ των έργων και η ρευστότητα του κειμένου μέσα σε καθεμιά από τις συνθέσεις της ωριμότητάς.

Τι θα μπορούσε να είναι —σε σχέση με το παραπάνω πρόβλημα— μια ανθολογία ποιημάτων; Στην καλύτερη περίπτωση, μία ακόμη υποκειμενική επιλογή «οριστικού» κειμένου, μέσα στην απειρία των δυνατοτήτων που προσφέρουν τα Αυτόγραφα του Σολωμού.

Αντίθετα, μια θεματική ανθολογία δεν δεσμεύεται από τα (συμβατικά) όρια μεταξύ των ποιητικών έργων· δεν οφείλει να καταγράψει μία «οριστική» μορφή για κάθε θέμα. Στο μέτρο που εφαρμόζει την παραδειγματική μέθοδο και την αρχή της περισσότητας, επιδιώκει να καταγράψει όχι μόνο όλες τις θεματικές μονάδες που επανέρχονται συχνότερα, ανεξάρτητα από τη σπουδαιότητα των έργων στα οποία συναντώνται, αλλά και περισσότερες από μία παραλλαγές των θεμάτων που ο Σολωμός επιμένει να δουλεύει και να ξαναδουλεύει μέσα στην ίδια ή σε διαδοχικές συνθέσεις.

Έτσι, η θεματική ανθολογία, αν και δεν αναπαριστά

με ακρίβεια τη δημιουργική πρακτική του Σολωμού,² ανταποκρίνεται ωστόσο πληρέστερα απ' ό,τι μια ανθολογία ποιημάτων στην ιδιαιτερότητα της σολωμικής ποιητικής και στην εικόνα που μας δίνουν τα Αυτόγραφα. Και αναδείχνει πιο αποτελεσματικά τους θεματικούς άξονες, τους σημασιολογικούς κώδικες, τα αξιακά συστήματα, τις κοσμοθεωρητικές διαστάσεις και τη μοντέρνα αισθητική του Σολωμού.

Τα κριτήρια αυτά επιβάλλουν μια αυξημένη αξιοποίηση των Αυτόγραφων, απαραίτητη για ν' αναδείξει τις άγνωστες διαστάσεις της σολωμικής δημιουργίας, χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζεται η εκδοτική παράδοση, που αντιπροσωπεύει τη μορφή με την οποία είναι γνωστή στο ευρύ κοινό η ποίηση του Σολωμού. Έτσι, σε κάθε θέμα, καταγράφονται τόσο η μορφή που έχει καθιερώσει η παράδοση Πολυλά (όπως εκπροσωπείται από τη «χρηστική» έκδοση Πολίτη³) όσο και οι κυριότερες από

2. Ούτε έχει αυτή την πρόθεση. Κάτι τέτοιο απαιτεί άλλα μέσα, πιο ευέλικτα, όπως αυτά που μας προσφέρει σήμερα η ηλεκτρονική τεχνολογία. Με παραγγελία της Βουλής των Ελλήνων, ετοιμάζεται ήδη ένας δίσκος CD-ROM, που θα επιχειρήσει να αναπαραγάγει, με αξιοποίηση των πολυμέσων (κείμενο-εικόνα-λόγος-μουσική), τη διαδικασία δημιουργίας που ακολουθούσε ο ποιητής, στην ώριμη φάση της δημιουργίας του, και τις «χίλιες μορφές» των μεγάλων του συνθέσεων, όπως αποτυπώνονται στα χειρόγραφα του.

3. Διονύσιου Σολωμού Άπαντα, επιμ. Α. Πολίτη, Αθήνα, «Γκαρς». Τόμος Πρώτος: Ποιήματα (1948, 6' έκδ. 1961). Τόμος

τις «αποκλίνουσες» επεξεργασίες που διασώζονται στα Αυτόγραφα του ποιητή.³

Η οργάνωση της ύλης μέσα στην έκδοση γίνεται με τρόπο που να επιτρέπει μια συνολική εποπτεία των θεματικών περιοχών που συνθέτουν την ποιητική μυθολογία του Σολωμού. Ακολουθείται μια διαδικασία αναγωγής από το ειδικό και συγκεκριμένο στο γενικό και αφηρημένο. Τα επιμέρους θέματα ομαδοποιούνται με το κριτήριο της θεματικής τους συγγένειας (τα κοινά «ταξήματα», όπως λέμε) σε ευρύτερες —«παραδειγματικά» συγγενείς— ενότητες. Οι ενότητες αυτές, με γνώμονα τις συναρτήσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους, ταξινομούνται σε ευρύτερες θεματικές περιοχές, που συνθέτουν τις δεσπόζουσες «ισοτοπίες» της σολωμικής ποίησης. Οι ισοτοπίες, με τη σειρά τους, οργανώνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: αυτές που έχουν έναν κοσμολογικό προσανατολισμό, αναφέρονται δηλαδή στις σχέσεις αν-

Δεύτερος: *Πεζά και Ιταλικά* (1955, 6' έκδ. 1968). Τόμος Δεύτερος - Παράρτημα: *Ιταλικά (Ποιήματα και Πεζά)*, μτφρ. Λίνου Πολίτη (1960, 6' έκδ. 1969) (συντομογρ.: Άπ. 1, Άπ. 2, Άπ. 2π, αντίστοιχα).

4. Συνήθως οι αποκλίνουσες μορφές ενός θέματος υφίστανται πολλές διαδοχικές επεξεργασίες, που η εξαντλητική παράθεσή τους θα παραβίαζε τις αρχές μιας ανθολογίας. Ανάμεσα στις παραλλαγές κάθε αποκλίνουσας (από την έκδοση Πολυλά) επεξεργασίας επιλέγονται αυτές που αντιπροσωπεύουν τις μεγαλύτερες αποκλίσεις, σε συνδυασμό με το κριτήριο της αναγνωσιμότητας.

θρώπου-φύσης-κόσμου-θείου (κατηγορία: Φύση-Πολιτισμός)· και σ' αυτές που έχουν έναν ηθικοκοινωνικό προσανατολισμό, αναφέρονται δηλαδή στις σχέσεις ατόμου-κοινωνίας-έθνους-ανθρωπότητας (κατηγορία: Άτομο-Κοινωνία). Οι πρώτες εκφράζουν στο μυθικό επίπεδο την κοσμολογία της σολωμικής ποίησης· στο φιλοσοφικό επίπεδο, την κοσμοθεωρία που της αντιστοιχεί. Οι δεύτερες εκφράζουν στο κοινωνικό επίπεδο την ιδεολογία και στο ηθικό επίπεδο την αξιολογία, δηλαδή τα συστήματα αξιών του σολωμικού έργου.

Και οι δύο μαζί συνθέτουν το μυθικό και το σημασιακό Σύμπαν της σολωμικής ποίησης, τα συστατικά στοιχεία των οποίων καθίστανται ευανάγνωστα και προσλήψιμα μέσα από την οργάνωση των περιεχομένων του Ανθολογίου.

Καταλήγοντας, επισημαίνουμε ότι κάθε απόπειρα ταξινόμησης, ιδιαίτερα στο πεδίο της ποιητικής δημιουργίας, εμπεριέχει μια ερμηνευτική άποψη. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, η παρούσα ανθολόγηση δεν διεκδικεί την απόλυτη αντικειμενικότητα. Θεωρούμε ωστόσο ότι το ποσοστό της υποκειμενικής ερμηνείας ελέγχεται ή εξισορροπείται από τη συχνότητα των θεμάτων και τον πλούτο των παραθεμάτων, που τεκμηριώνουν πειστικά την εγκυρότητα των ταξινομικών κριτηρίων.